

Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ

Στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα περιγράφεται, στὴ διασκευὴ τοῦ Escorial (1660-1666), ὁ τάφος τοῦ ἥρωα στοὺς ἐξῆς στίχους:

*Ἐποίησεν¹ γέφυραν τερπνὴν ἀπάνω εἰς τὸν Εὐφράτην,
βαστᾶ τὸ μονοκέρατον ἀπὸ πέρα ὡς πέρα,
καὶ ἔκτισεν τετρακάμαρον εἰς τὴν γέφυραν ἀπάνω,
ὑπόθολον, πανθαύμαστον μετὰ λευκῶν μαρμάρων,
βαστοῦντα κίονια πάντερπνα, πράσινα, πανωραῖα,
καὶ ἀπάνωθεν ὑπέστησεν κιβούριον τοῦ θανάτου, 1665
εὐθὺς ἵνα ἀποτεθῆ τὸ σῶμα τοῦ νεωτέρου².*

Συντομώτερη εἶναι ἡ περιγραφή στὴ διασκευὴ τῆς Grottaferrata (H' 240):

*Ἐπ' ἀψίδος ἰστάμενος ὁ τάφος τοῦ Ἀκρίτου,
συντεθειμένος θανμαστῶς ἐκ μαρμάρου πορφύρας³.*

Ὁ ἀγαπητὸς φίλος καὶ συνάδελφος κ. Ε. Κριαρᾶς μὲ πολλὴ εὐστοχία διόρθωσε τὸ βαστοῦντα στὸ στίχο 1664 τοῦ Escorial σὲ βαστοῦν το, πού ἀναφέρεται στὸ τετρακάμαρον τοῦ στ. 1662⁴. Νομίζω ὅμως ὅτι χωρεῖ μιὰ ἀκόμα διόρθωση. Τὸ ἀπάνωθεν τοῦ στ. 1665 θὰ πρέπει νὰ διορθωθῆ σὲ κάτωθεν. Θὰ ἦταν δηλαδὴ ἐντελῶς ἀπίθανο νὰ παραδεχτῆ κανεὶς ὅτι τὸ κιβούριον τοῦ θανάτου, ἢ σαρκοφάγος μὲ τὸ νεκρὸ τοῦ Διγενῆ, μποροῦσε νὰ βρισκεται πάνω ἀπ' τὸ τετρακάμαρον. Σὲ μιὰ τέτοια ἄλλωστε διόρθωση μᾶς ὀδηγεῖ καὶ τὸ ρῆμα ὑπέστησεν τοῦ ἴδιου στ. 1665.

Τέλος ἔχω νὰ προτείνω καὶ μιὰν ἀκόμα διόρθωση. Στὸ στίχο 1661 ἀντὶ βαστᾶ τὸ μονοκέρατον θὰ ἦταν, νομίζω, πιὸ σωστὸ νὰ γραφτῆ *βαστᾶ την*, δηλαδὴ τὴ γέφυρα. Ἐτσι ὁ στίχος θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς ἐξῆς: Τὴν βαστάει (τὴ γέφυρα) ἕνα μόνον τόξο (μονοκέρατον) ἀπὸ

1. Ἐνν. ὁ Διγενῆς.

2. Π. Κ α λ ο ν ᾶ ρ ο υ, Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας (Ἀθήναι 1941) Β', 193.

3. Κ α λ ο ν ᾶ ρ ο υ, ὅπ. π. 124.

4. Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην (Ἑλληνικά, Παράρτημα 4), Θεσσαλονίκη 1953, 384 κέ.

τῆ μιᾶν ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη¹. Μὲ τὴ μικρὴ αὐτὴ διόρθωση νομίζω πῶς ἡ κατανόηση τοῦ στίχου γίνεται εὐκολώτερη, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ προστρέξουμε στὶς μαγικὲς ιδιότητες, πού πίστευαν πῶς εἶχε τὸ κέρατο τοῦ μυθικοῦ μονοκέρατος.

Οἱ στίχοι λοιπόν, μὲ τὶς διορθώσεις τοῦ κ. Κριαρᾶ καὶ μ' ἐκεῖνες πού ἐγὼ προτείνω, θὰ πρέπει νὰ διαβαστοῦν ἔτσι:

*Ἐποίησεν γέφυραν τερπνὴν ἀπάνω εἰς τὸν Εὐφράτην,
βαστᾶ τὴν μονοκέρατον ἀπὸ πέρα ὡς πέρα,
καὶ ἔκτισε τετρακάμαρον εἰς τὴν γέφυραν ἀπάνω,
ὑπόβολον, πανθαύμαστον μετὰ λευκῶν μαρμάρων,
βαστοῦν το κίονια πάντερπνα, πράσινα, πανωραῖα,
καὶ κάτωθεν ὑπέστησεν κιβώριον τοῦ θανάτου, 1665
εὐθὺς ἵνα ἀποτεθῆ τὸ σῶμα τοῦ νεωτέρου.*

Τὸ ὅλο νόημα λοιπόν τῶν στίχων εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὁ Διγενὴς ἔκτισε στὸν Εὐφράτη μιὰ μονότοξη γέφυρα. Ἀπάνω σ' αὐτὴν ἔστησε ἓνα θολωτὸ κιβώριο ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο μὲ τέσσερα τόξα ἢ καμάρες, πού τὶς βαστοῦσαν πράσινες κολόνες. Κάτω ἀπ' τὸ κιβώριο αὐτὸ μπῆκε ἡ σαρκοφάγος, πού θὰ δεχόταν τὸ σῶμα τοῦ ἥρωα.

Στὸ ἔπος ὅμως ὑπάρχει καὶ ἄλλη μαρτυρία γιὰ κιβώριο τάφου. Στὶς διασκευὲς δηλαδὴ Ἀθηνῶν (πρώην Ἄνδρου) καὶ Τραπεζοῦντος ἀναφέρεται ὅτι ὁ Διγενὴς στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, πού ἔκτισε στὴν αὐλὴ τοῦ παλατιοῦ του², ἔκαμε τὸν τάφο τοῦ πατέρα του μὲ κιβώριον λαμπρότατον: Τρ. 3001 ἐκεῖσε (δηλ. στὴν ἐκκλησία) θάππει τὸν αὐτοῦ πανευτυχῆ πατέρα,

*κιβώριον³ λαμπρότατον, ἀργυροχρυσωμένον,
ποιήσας ἐκατέθηκε τὸν ἑαυτοῦ πατέρα⁴.*

Δὲν ἦταν λοιπόν ἐξάιρεση ὅτι ὁ Διγενὴς καὶ τὸν δικό του τάφο τὸν ἔβαλε κάτω ἀπὸ ἓνα κιβώριο. Ἐξάιρεση μόνο ἦταν ὅτι ὁ τάφος του

1. Τὸ *μονοκέρατον* μὲ τὴ σημασία τοῦ *μονότοξος* εἶχε σημειώσει καὶ ὁ Κ α λ ο ν ἄ ρ ο ς, ὅπ.π. Β', 300. Ὅτι *μονοκέρατον* σημαίνει *μονότοξο* παραδέχεται καὶ ὁ G. Millet στὸ περιοδ. Βυζαντινὰ Μεταβυζαντινὰ, I, μέρ. 2ο, 1949, 106, 107: «l'arche unique de bord en bord». Ἐκεῖ καὶ ἡ ὁμοία γνώμη τοῦ Grégoire: «une seule arche».

2. Γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὴ θέση τῆς ἐκκλησίας βλ. Α. Ξυγγόπουλον στὸ περιοδ. Λαογραφία 12 (1948), 547 κέ. Γιὰ τὴν ἐκκλησία 568 κέ.

3. Καὶ στὶς δύο διασκευὲς γράφεται *κιβώριον*. Νομίζω ἀπόλυτα βέβαιο πῶς πρέπει νὰ διορθωθῆ *κιβώριον*.

4. Κ α λ ο ν ἄ ρ ο ς ὅπ.π. Α', 233. Ξυγγόπουλος ὅπ.π. 556 κέ. καὶ 569.

βρισκόταν άπάνω σέ μιá γέφυρα. Για τή λεπτομέρεια όμως αύτή θα μιλήσουμε πιό κάτω.

Αύτά είναι τά στοιχειά που μάς δίνει τó έπος για τόν τάφο του Διγενή. Είναι όμως ανάγκη νά δοῦμε από πιό κοντά μερικές λεπτομέρειες.

Τό *τετρακάμαρον* στο στ. 1662 ó Millet τó μεταφράζει κατά λέξη: un quatre-berceaux, και παρακάτω τó χαρακτηρίζει σαν un édifice cruciforme à coupole et, sous la coupole, un catafalque pour la cérémonie, une sorte de reposoir et de dépositoire¹. Νομίζω ότι έδω υπάρχει κάποια σύγχυση. Τό *τετρακάμαρον* δέν φαίνεται νά ήταν un édifice cruciforme à coupole. Ήταν, κατά τή γνώμη μου, ένα άνοιχτό άπ' όλες τίς πλευρές, δηλαδή ένα συνηθισμένο κιβώριο, με τέσσερα τόξα, που βαστούσαν έναν χαμηλό τροῦλλο (θόλο).

Όσο για τó *κιβούριον του θανάτου* του στ. 1665, ó Millet (όπ. π.), ενώ τó μεταφράζει κατά λέξη un kivorion de la mort, παρακάτω τó έρμηνεύει un catafalque pour la cérémonie κλπ. Τό *κιβούριον του θανάτου* όμως δέν είναι άλλο από τή σαρκοφάγο, που έκλεινε τó σῶμα του ήρωα και που βρισκόταν κάτω από τó θολωτό *τετρακάμαρον*. Φαίνεται δηλαδή από τά συμφραζόμενα ότι ή λέξη *κιβούρι* έχει μεταπέσει έδῶ στην έννοια τής σαρκοφάγου και γενικότερα του τάφου, όπως είχε υποθέσει και ó μακαρίτης Κουκουλές². Αυτό, νομίζω, φαίνεται και στο Χρονικό του Μορέως (έκδ. Καλονάρου, σ. 115. στ. 2743, και σ. 315. στ. 7792). "Άξιο τέλος νά σημειωθῆ είναι ότι σ' ένα από τά κομάτια τόξου ενός φραγκικού τάφου, που ήταν άλλοτε στην Άκρόπολη και τώρα βρίσκονται στο Βυζαντινό Μουσείο Άθηνών, εκτός από τίς λατινικές επιτάφειες έπιγραφές, υπάρχει και ή έλληνική . . . τ]ου κιβουρίο[υ . . .³. Και στην έπιγραφή αύτή *κιβούρι* πρέπει ίσως νά έννοηθοῦν και τά όξυκόρυφα γοθικά τόξα που στέγαζαν τή σαρκοφάγο⁴, αλλά και ή ίδια ή σαρκοφάγος.

Ή μετάπτωση αύτή τής σημασίας από τó κιβώριο στη σαρκοφάγο που σκέπαζε, μπορεί νά θεωρηθῆ βέβαιο πώς προήλθε από τή συνήθεια των Βυζαντινών νά βάζουν τή σαρκοφάγο βασιλέων και έπισήμων προσώπων κάτω από ένα κιβώριο.

Αύτή τή συνήθεια τήν είχα σημειώσει σέ μιá παλιá μελέτη μου

1. Millet, όπ.π. 106.

2. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός, Δ' (Άθήνα 1951), σελ. 241, σημ. 2.

3. Α.Ε. 1931, σχέδιο στη σ. 87, φωτογραφία στη σ. 84, εικ. 20.

4. Βλ. τήν αναπαράσταση στην Α.Ε. όπ.π. σ. 91, εικ. 30.

καὶ τῆ στήριζα ἰδίως στὴ μικρογραφία τοῦ χειρογράφου ἀριθ. 463 τῆς Μονῆς Ἰβήρων Ἁγίου Ὁρους, ποὺ περιέχει τὸ θρησκευτικὸ μυθιστόρημα τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ. Ἡ μικρογραφία εἰκονίζει τὸν τάφο τοῦ βασιλέα Ἀβεννήρ, πατέρα τοῦ Ἰωάσαφ¹. Ἐκτοτε ἡ ἰδέα μου αὐτὴ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ σειρὰ ὁλόκληρη ἀνάλογων παραδειγμάτων, ὅπως ἡ μικρογραφία τοῦ τάφου τοῦ Μαυσώλου στὸν κώδ. Τάφου 14 τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων², ἡ εἰκόνα τοῦ τάφου τοῦ Δαρείου ποὺ περιέχεται στὸ χειρόγραφο τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας³ καὶ ἄλλα ἀκόμα⁴. Ἀνάλογη τέλος εἶναι ἡ διάταξη μὲ τὴ σαρκοφάγο κάτω ἀπὸ κιβώριο καὶ στοὺς τάφους ἱεραρχῶν, ὅπως π.χ. ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Βασιλείου στὸν Παρισινὸ κώδ. Gr. 543⁵ ἢ καὶ ἀγίων, ὅπως ὁ τάφος τῆς Ἁγίας Εὐφημίας σὲ μιὰ τοιχογραφία τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μυστρᾶ⁶.

Ὅπως δείχνουν τὰ παραδείγματα στὰ ζωγραφικὰ μνημεῖα ποὺ ἀναφέραμε, ὑπάρχει στενὴ σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ στοὺς στίχους τοῦ ἔπους, ὅπου περιγράφεται ὁ τάφος τοῦ Διγενῆ πάνω στὴ γέφυρα τοῦ Εὐφράτη, καθὼς καὶ μὲ τὴν περιγραφή τοῦ τάφου τοῦ πατέρα του μέσα στὴν ἐκκλησία τοῦ παλατιοῦ τοῦ ἥρωα. Γίνεται ἔτσι φανερὸ ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους περιγράφοντας τοὺς δυὸ αὐτοὺς τάφους, εἶχε ὑπόψη του ἀνάλογα νεκρικὰ μνημεῖα ἐπισήμων προσώπων, ὅπως τὰ συνήθιζαν οἱ Βυζαντινοί.

1. A.E. 1931, σ. 80, εἰκ. 16. Ἡ μικρογραφία ὁλόκληρη δημοσιεύτηκε στῆς S. Der Nersessian, L'illustration du roman de Barlaam et Joasaph (Paris 1937), πίν. XIX, 69.

2. K. Weitzmann, Greek Mythology in Byzantine Art (Princeton 1951), πίν. XI, 35.

3. Α. Ευγοπούλου, Αἱ μικρογραφίαι τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν κώδικα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας (Ἀθῆναι-Βενετία 1966), πίν. 52, εἰκ. 105. Βλ. καὶ σ. 39, ἀριθ. 105.

4. Στὴ Μονὴ τοῦ Λιβός (Φενερί Ἰσὰ Τζαμί) τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχουν σωθῆ στὸ νότιο ἄκρο τοῦ νάρθηκα, μέσθ σ' ἓνα τετράγωνο διαμέρισμα, τέσσερις βάσεις ἀπὸ κολόνες σὲ διάταξη ἰσόπλευρου τετραγώνου. Βλ. τὴν κάτοψη στὸ Dumbarton Oaks Papers 18 (1964) πίν. Α', ἀπέναντι στὴ σ. 298. Δὲν θὰ ἦταν ἴσως ἀπίθανη ἡ ὑπόθεση ὅτι οἱ τέσσερις αὐτὲς κολόνες κρατοῦσαν ἓνα κιβώριο ποὺ στέγαζε μιὰ σαρκοφάγο. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν ἐκκλησία αὐτὴ θάφτηκαν ἀπ' τὸν 14ο αἰῶνα κι ὕστερα καὶ αὐτοκράτορες καὶ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Παλαιολόγων. Στὶς ἀνασκαφὲς ἐξ ἄλλου βρέθηκε μεγάλος ἀριθμὸς σαρκοφάγων. Βλ. Dumbarton Oaks Papers, ὅπ.π., εἰκ. 70-73.

5. Βλ. H. Omon t, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale (Paris 1929), πίν. CXXII².

6. G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, (Paris 1910), πίν. 82. 4.

Μένει ὅμως ἓνα ἀκόμα ζήτημα: Γιατί ὁ Διγενῆς ἔκανε τὸν τάφο του ἀπάνω σὲ γέφυρα; Αὐτὸ εἶναι βέβαια μοναδικὸ παράδειγμα, ἀν καὶ ἔχει γιὰ κάπως σχετικὸ ἀντίστοιχο τὴν ἵδρυση ἐκκλησίας ἀπάνω ἢ δίπλα σὲ γέφυρα, θέμα ποῦ ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τὸν Millet ¹. Ἡ ἵδρυση ἐκκλησίας ἀπάνω ἢ δίπλα σὲ γέφυρα μπορεῖ νὰ ἔχη τὴν ἐξήγηση ὅτι ὁ ἅγιος, ποῦ τιμόταν ἢ ἐκκλησία στ' ὄνομά του, ἦταν ὁ φύλακας τῆς γέφυρας. Ἀλλὰ ὁ τάφος:

Στὴ διασκευὴ τῆς Grottaferrata (H', στ. 242. Καλονάρου, Β', σελ. 124) ὑπάρχει ὁ στίχος:

Ἴνα οἱ βλέποντες ἐξωθεν τοὺς νέους μακαρίζουν.

(Νέοι εἶναι ἐδῶ ὁ Διγενῆς καὶ ἡ γυναίκα του). Ἡ ἐξήγηση ὅμως αὐτῆ μοῦ φαίνεται ἀπόλυτα ἀπίθανη.

Ὁ Grégoire, ποῦ τὸν τάφο τοῦ Διγενῆ τὸν ἤθελε ἐπάνω εἰς κλεισοῦραν, σύμφωνα μὲ τὴ διασκευὴ τῆς Grottaferrata (H', 238. Καλονάρου, Β', σελ. 124), ὑπόθεση ἀπαράδεκτη, τὸν σχέτιζε μὲ τοὺς «τηλεφανεῖς» τάφους τῶν βασιλέων τῆς Κομμαγενῆς ².

Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὡς τὴ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ (1071) ἓνα τουλάχιστο μέρος τοῦ Εὐφράτη ἀποτελοῦσε τὸ σύνορο τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τὸ σύνορο ποῦ φύλαγαν οἱ Ἀκρίτες καὶ ὁ Διγενῆς, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ διατυπώσουμε, μὲ πολλὰς βέβαια ἐπιφυλάξεις, κάποιον σκέψη. Ὁ τάφος δηλαδὴ τοῦ ἥρωα, ποῦ ἦταν ψηλά, ὥστε νὰ φαίνεται ἀπὸ μακριά, θὰ χρησίμευε ἴσως γιὰ νὰ φοβίζη καὶ ν' ἀπομακρύνη τοὺς ἐχθρούς. Θὰ ἦταν ἓνα εἶδος ἀποτρόπαιου. Πόσο μιὰ τέτοια σκέψη θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἔχη κάποια ἴσως πιθανότητα, μποροῦν νὰ κρίνουν ἐκεῖνοι ποῦ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ λαογραφία.

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

1. Βυζαντινὰ Μεταβυζαντινά, ὅπ.π. 103. κέ.

2. H. Grégoire, Ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας (New York 1942), 94 κέ., 101.